

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
Кафедра екологічної безпеки**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ №1
з навчальної дисципліни
«ЗАПОВІДНА СПРАВА»
для курсантів і студентів 3-го курсу
спеціальності 101 «Екологія»

Тема 1.1: «Заповідна справа як навчальна дисципліна»

Мета лекції: з'ясувати роль заповідної справи у збереженні біорізноманіття та природних екосистем, відновленні порушених природних систем; розглянути мету, предмет, об'єкт і завдання дисципліни; проаналізувати наукові засади та сучасні ідеології заповідання природи.

План лекції (навчальні питання):

1. Сутність природно-заповідної справи як навчальної дисципліни.
2. Наукові засади заповідання природи.
3. Сучасні ідеології заповідання природи.

Навчальний час: 2 години.

Використані джерела:

1. Заповідна справа в Україні: Навч. посіб. / За заг. ред. М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка. - К.: Географіка, 2003. - 306 с.
2. Попович С.Ю. Природно - заповідна справа: Навч. посібник. – К.: Арістей, 2007. – 480 с.
3. Фурдичко О.І., Сівак В.К., Солодкий В.Д. Заповідна справа в Україні: Підручник. - Чернівці: Зелена Буковина, 2005. - 336 с.

ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ ЛЕКЦІЇ

Вступ

Зростання чисельності населення планети за останні сто років спричинило негативні зміни в навколишньому середовищі, що суттєво вплинуло як на стабільність біосфери, так і на її видове різноманіття. Якщо колись із біосфери зникали окремі види тварин та рослин, то тепер під загрозою опинились цілі макроекосистеми, ландшафти та біоми.

Питання охорони навколишнього природного середовища дедалі частіше турбує мешканців планети. Однією зі спроб виправлення ситуації стало створення природоохоронних територій різних категорій. Природно-заповідна справа є стрижнем охорони природи. Відсоток заповідних територій відбиває ступінь цивілізованості держави. Маючи значну площу територія України знаходиться у різних фізико-географічних умовах, що зумовило формування багатого рослинного та тваринного світу. Але протягом останнього століття природні ландшафти України зазнали значного антропогенного впливу і зараз близько 28 % площі України зайняті природною чи близькою до неї рослинністю (в тому числі: лісами – 15 %, луками – 9 %, степами та солончаками – 3 %, болотами – 2 %). Саме ці площі й становлять основу природно-заповідного фонду (ПЗФ) України й визначають перспективи її подальшого розширення.

7 липня – День працівників природно-заповідної справи Україн, яке започатковане Указом Президента України від 18 серпня 2009 року № 629.

1. Сутність природно-заповідної справи як навчальної дисципліни.

Сьогодні природно-заповідна справа є однією з важливих дисциплін природоохоронного спрямування. Вона відіграє важливу роль у розробці теоретичних засад та практичному вирішенні проблем збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, підтримці екологічної рівноваги у природі, формуванні світоглядних орієнтирів людини, суспільства.

Особливе природоохоронне, соціальне та економічне значення заповідної справи було підкреслене рішеннями конференцій ООН в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) та Йоханесбурзі (2002 р.), де її розвиток визначено як один із напрямків досягнення сталого розвитку.

“Заповідна справа” – інтегрована навчальна дисципліна, яка формує системне екологічне мислення, виробляє навички прийняття оптимальних управлінських рішень в галузі заповідної справи, ефективності природоохоронної діяльності. Вона знайомить студентів з різними міжнародними принципами, підходами та національними законодавчими і нормативними основами охорони природи, збалансованого природокористування з метою гармонізації відносин в системі “суспільство-природа”. Вона несе екоцентричну функцію та сприяє формуванню екологічної свідомості у студентів.

Рівновагу екологічних систем у багатьох випадках людина порушила своєю діяльністю. Тому ці системи треба поступово відтворювати. Для цього потрібно виділяти й охороняти такі природні об'єкти, на яких не позначився або

слабко позначився антропогенний вплив. Вони мають бути своєрідними еталонами, за якими можна вивчати природний процес формування і розвитку екосистем, що має надзвичайне наукове господарське значення.

Заповідання – це вилучення певної території чи об'єкта в природі зі сфери господарювання з метою підтримання рівноваги природних процесів екосистеми, виключення антропогенного впливу на них, збереження еталонів недоторканої природи для фонових, наукових досліджень, характеру взаємозв'язків між екологічними факторами для збереження й відтворення біоценозів і біотопів. Заповідні території є природною лабораторією, діяльність якої спрямована на збереження генофонду та природних еталонів біогеоценозів.

Стратегія заповідання полягає головним чином у наступному: заборона або обмеження діяльності людини на певних територіях; удосконалення системи раціонального природокористування; раціональне використання ресурсів, які поновлюються (біологічні, водні), та тих, що не поновлюються (мінеральні ресурси); боротьба з забрудненням тощо.

Заповідна справа – це теорія й практика організації та збереження заповідних територій різних рангів; це система управління біоценозами на користь природи і людства.

Природно-заповідна справа – це система наукових, правових, економічних, еколого-освітніх, культурно-виховних та інших заходів, моральних норм і гуманістичних світоглядів, спрямованих на збереження біорізноманіття на різних рівнях організації живого в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Метою природно-заповідної справи є: одержання правових, організаційних, управлінських основ знань із збереження біотичної та ландшафтної біорізноманітності у межах територій, що входять до складу природно-заповідного фонду та екологічної мережі, підтримання загального екологічного балансу держави.

Предметом природно-заповідної справи є: вивчення, виділення, резервування, проектування та функціонування територій та об'єктів природно-заповідного фонду й екологічної мережі.

Специфічність та своєрідність природно-заповідної справи полягає у визначенні її об'єкта. **Об'єктами** природно-заповідної справи є виділені, запроектовані та зарезервовані для заповідання природні території, території та об'єкти природно-заповідного фонду та їх мережі, охоронні зони, екологічні мережі, біорізноманіття заповідних та інших охоронних екосистем.

До основних завдань природно-заповідної справи відносяться:

- розвиток нормативно-законодавчої бази у сфері природно-заповідної справи з урахуванням міжнародних зобов'язань України та у зв'язку з розвитком теорії і практики ведення природоохоронної діяльності;
- виявлення та заповідання або резервування для подальшого включення до природно-заповідного фонду територій, що потребують охорони;
- забезпечення збереження у межах природно-заповідного фонду ландшафтної та біотичної різноманітності, насамперед, рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин, рослинних угруповань та типів природних середовищ,

використовуючи найкращі досягнення світової практики у природоохоронній сфері;

- формування загальнодержавної територіальної комплексної системи охорони навколишнього природного середовища (екомережі) на основі поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду з іншими природними територіями, що особливо охороняються;

- запровадження регулярного наукового аналізу стану природно-заповідного фонду, органічного поєднання завдань розвитку природно-заповідної справи з системою освіти, екологічного та патріотичного виховання;

- підвищення ефективності участі України в міжнародному співробітництві у сфері природно-заповідної справи, створення міжнародних поліфункціональних природно-заповідних територій;

- посилення відповідальності за порушення режиму природно-заповідних територій.

2. Наукові засади заповідання природи

Природно-заповідна справа розвивається з розвитком суспільства. Людство сьогодні намагається зберегти різноманіття живих організмів, розуміючи глибоке порушення екологічної рівноваги в біосфері. Таким чином, природно-заповідна справа ґрунтується на наукових засадах, які мають забезпечити відновлення цієї рівноваги й збереження природного покриву Землі.

Наукові засади ведення природно-заповідної справи реалізуються в різних формах й визначають такі головні напрямки наукових досліджень:

1. Дослідження природного (еволюційного) розвитку рослинного та тваринного світу.

2. Виділення у природних комплексах незвичайних, унікальних ділянок і явищ, розробка напрямів та методів їх збереження.

3. Встановлення шляхів збереження ділянок із типовим рослинним та тваринним світом.

4. Необхідність збереження біорізноманіття Землі, тобто всієї різноманітності форм живого на різних рівнях його організації.

5. Необхідність забезпечення сталого розвитку людства і держави.

Дослідження природного (еволюційного) розвитку рослинного та тваринного світу. Природно-заповідна справа сформувалась на початку минулого сторіччя. Її засновником на теренах Російської імперії вважається професор Московського університету Г.О. Кожевніков. Саме йому належить наукове обґрунтування ідеї створення заповідників як ділянок для спостереження за природним розвитком рослинного та тваринного світу. У своїх роботах початку 20-го сторіччя Г.О. Кожевніков вказував, що для того, щоб мати можливість вивчати природу, слід намагатись зберегти її в первинній недоторканості. Він вважав, що мета збереження незайманих ділянок насамперед наукова, оскільки лише наукове вивчення природи має міцні основи для практичної діяльності. Маючи перед собою для вивчення спочатку спустошену, а потім культивовану природу, неможливо розв'язати ті загадки, які ставить перед нами життя рослин і тварин.

Г.О. Кожевніков одним із перших чітко сформулював наукову ідею створення заповідників – територій із режимом, який повністю виключав господарське використання. Вони створювалися виключно з метою здійснення наукових досліджень.

Виділення в природних комплексах незвичайних, унікальних ділянок і явищ, розробка напрямів та методів їх збереження. Обґрунтування необхідності охорони унікальних і мальовничих ділянок природи пов'язане з ім'ям німецького ентузіаста охорони природи Гуго Конвенца, який був найвидатнішим діячем у цій галузі не лише у своїй країні, але й в Європі. Гуго Конвенц заснував рух щодо охорони пам'яток природи. З 1906 року він очолював у Пруссії першу в Європі Державну комісію з охорони пам'яток природи. Найбільш відомою його роботою була книга "Загроза пам'яткам природи та пропозиції для їх збереження", видана 1911 року в Берліні. До пам'яток природи Гуго Конвенц відносив об'єкти первинної природи, які в певному регіоні є унікальними, рідкісними. Здебільшого, це невеликі цінні об'єкти, які є самотніми. Нерідко це вцілілі рештки раніше більш поширених ландшафтів, ареали існування зникаючих популяцій тварин та рослин.

Встановлення шляхів збереження ділянок із типовим рослинним та тваринним світом. Виявилось, що заповідники-еталони, метою створення яких є вивчення природного розвитку, і які необхідно максимально відгороджувати від впливу антропогенних факторів, відображували лише у незначній мірі сучасний рослинний і тваринний світ України. Адже цей світ формувався під певним впливом людини, а деякі типи рослинності, насамперед трав'яні, без впливу людини не могли існувати. Тому науковою стратегією 1960-70-х років було розпочато створення об'єктів з частковою охороною – заказників.

Зміна наукового підходу до встановлення іншого режиму охорони стосувалася організації степових заповідників України. Ці заповідники створювалися на ділянках, які раніше випасалися. Проте, після встановлення на них режиму заповідності, основною метою якого було збереження саме таких степів, з'ясувалося, що без антропогенного впливу степ втрачає свій первинний вигляд.

Необхідність збереження біорізноманіття Землі. Після прийнятої в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро Конвенції про біологічне різноманіття, яке є основою еволюції і функціонування систем біосфери, основна увага приділяється необхідності збереження видів, інших форм організації живих істот, екосистем і ландшафтів. Вона спрямована на охорону генофонду та умов існування. Значна роль у цьому відведена природно-заповідним територіям, які мають охопити охороною біорізноманіття Землі в цілому та окремих її регіонів.

В Україні важливим завданням є встановлення того, в якій мірі біорізноманіття території нашої держави охоплене охороною на її природно-заповідних територіях – насамперед, вищих категорій – у природних та біосферних заповідниках, національних природних парках. Вони є важливими центрами охорони біорізноманіття. Проводяться дослідження, в якій мірі забезпечена нині така охорона і які заходи потрібні для підвищення забезпеченості біорізноманіття цією охороною.

Необхідність забезпечення сталого розвитку людства і держави. Із сучасним розвитком природно-заповідної справи пов'язані такі її наукові основи як з'ясування та підвищення ролі природно-заповідних територій як важливої складової сталого розвитку держави та побудови її екологічної мережі.

В аспекті розвитку заповідної справи в т.ч. розвитку природно-заповідної мережі показниками сталого розвитку є:

1. Значна площа природно-заповідної території в абсолютній та відносній кількості (для країн Центральної Європи вона становить в середньому 6-8 % території держави).

2. Формування природно-заповідної мережі, яка стане "зеленим каркасом" екологічної мережі України.

3. Належний якісний (категорійний) склад природно-заповідної мережі, яка має об'єднувати крім науково цінних територій із режимом суворої заповідності та унікальних об'єктів, також поліфункціональні об'єкти та території із регламентованим режимом. Все це обумовлює можливість збереження різних груп біорізноманіття.

4. Наявність програми перспективного розвитку заповідної мережі держави, яка б враховувала попередні показники та їх позитивний розвиток.

5. Створення мережі міждержавних природно-заповідних територій, що в Європі з'єднують між собою заповідні мережі різних країн.

3. Сучасні ідеології заповідання природи

Виділяють три основні сучасні ідеології розвитку природно-заповідної справи, а саме: 1) ресурсизм, 2) класичне заповідання, 3) екоцентризм.

Ресурсизм – одна з найбільш ранніх офіційних (державних) ідеологій природно-заповідної справи. Вона передбачає збереження та відтворення природних ресурсів у межах об'єктів природно-заповідного фонду (мисливських резерватів, іхтіологічних заказників) переважно з метою практичного використання. Ресурсизм сповідає економічні підходи, тобто одержання конкретної практичної вигоди із заповідання. За цією ідеологією, віддається перевага матеріальним цінностям дикої природи.

Класичне заповідання передбачає вилучення територій під об'єкти природно-заповідного фонду назавжди. Прихильники цієї ідеології бачать природу як екосистему, де ціле більше ніж сума частин. Прихильники класичного заповідання проти прямого згубного використання дикої природи (вирубання лісу, видобутку корисних копалин, створення водоймищ і т.д.), але не заперечують проти наукового естетичного, релігійного та іншого освоєння. Вони підтримують прагнення до абсолютної заповідності у заповідниках, однак допускають там відстріл тварин у наукових цілях, гасіння пожеж, що виникли з природних причин, екотуризм, студентські практики.

Екоцентризм (етика заповідання дикої природи) сповідує принцип однакового права на існування дикої природи та людини. Прихильники екоцентризму захист дикої природи розуміють заради неї самої, тому вони підтримують створення таких охоронних територій, де дикій природі надається

повна воля, без будь-якого наукового, рекреаційного, освітнього чи релігійного освоєння. Згідно з цією ідеологією, в природних заповідниках визнається пріоритетне право не людини, а дикої природи.

Висновки

Сьогодні природно-заповідна справа є однією з важливих дисциплін природоохоронного спрямування. Вона відіграє важливу роль у розробці теоретичних засад та практичному вирішенні проблем збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, підтримці екологічної рівноваги у природі, формуванні світоглядних орієнтирів людини, суспільства.

Наукові засади ведення природно-заповідної справи реалізуються в різних формах й визначаються різними напрямки наукових досліджень.

Сучасними ідеологіями розвитку природно-заповідної справи є ресурсизм, класичне заповідання і екоцентризм.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення природно-заповідної справи.
2. Які основні завдання природно-заповідної справи?
4. Назвіть та поясніть наукові напрямки ведення природно-заповідної справи.
5. У чому полягає сучасність наукових поглядів Г.Конвенца, В.В. окучаєва, В.І. Талієва, Г.О. Кожевнікова на розвиток природоохоронних територій?
7. Охарактеризуйте основні сучасні ідеології природно-заповідної справи.

Лекцію уклала:
доцент кафедри екологічної безпеки
к.с.-г.н., доцент

Н.М. Гринчишин